

Pesimismem proti melancholii

Walter Benjamin a problém černé žluči

Filosof, kritik a překladatel Walter Benjamin bývá řazen mezi melancholické autory. Jeho texty však jasně hovoří proti melancholii, která znemožňuje politické jednání, a naopak živí sebestřednou netečnost. Proti apatické zádumčivosti je třeba postavit duchapřítomné organizování pesimismu.

MARTIN RITTER

V krátkém autobiografickém (a zároveň milostném) textu, jenž vznikl na Ibize v srpnu roku 1933, Walter Benjamin napsal, že „přišel na svět ve znamení Saturna, planety pomalé rotace, hvězdy otálení a opoždění“, a tento výrok je občas uváděn na podporu tvrzení, že sám sebe považoval za melancholika. Vskutku platí, že ve středověku začal být Saturn spojován s melancholií; tato astrologická spekulace doplnila dřívější fyziologický výklad melancholie působením černé žluči. V knize *Původ německé truchlohry* (1928, česky 1979), kterou psal necelých deset let před zmiňovaným textem, sám Benjamin osvětluje tuto kosmickou souvislost nejen vlekostí oběhu Saturna, ale také jeho „zemitostí“ a chladnou temnotou. To je ovšem pouze jedna, negativní strana mince: „stejně jako melancholie i Saturn – démon protikladů – vstěpuje duši na jedné straně zahálčivost a otupělost, na straně druhé sílu inteligence a kontempace“, podmíněnou právě vzdáleností této planety od Země: Saturn je zároveň nejvyšší, a tudíž nejduchovnější z planet. Stejně jako melancholie i Saturn je vnitřně protikladnou „entitou“, což renesančnímu učenci Marsiliu Ficinovi umožnilo, jak na to Benjamin upozorňuje, spojit zemskou „sílu tíže“ s myšlenkovou koncentrací, a provázat tak „myšlení, soustředění, zemi a žluč“. Byl tedy Benjamin, autor, „v jehož genu“ se dle jeho přítele Gershoma Scholema „setkala hloubka metafyzika, pronikavost kritika a vědění učence“, melancholikem?

Stupidita

Úvahy o Benjaminově melancholii obvykle ponechávají stranou otázku, zda a případně do jaké míry je lidská osobnost předurčena kosmickými vlivy. Je charakter dán okolnostmi lidského zrození? Našli bychom celou

sice nastavují pověstné zrcadlo, toto zrcadlo však neslouží kritickému popisu skutečnosti, nýbrž tomu, aby se v něm lidé ze střední třídy mohli narcistně pozorovat. Přestože jde o neradostný pohled, tato podívaná umožňuje melancholické zalíbení: nutkání k radikálnímu činu je tak nahrazeno zábavou. Dle Benjaminu tu jde o zatím poslední metamorfózu ve dvoutisícileté historii melancholie: na přelomu dvacátých a třicátých let dvacátého století získala podobu „utrápené stupidity“.

Nedůvěra

Podle některých interpretů Benjamin nezavrhne melancholii jako takovou, ale odmítá ji jen v podobě neplodné pasivní nálady. Podle těchto autorů lze melancholii přetvořit v aktivnější a politicky uvědomělý postoj. Nejsm si tím jist. Pokud chce Benjamin popsat přístup, jenž v něčem evokuje melancholii, aniž by však trpěl jejími slabiny, hovoří nikoli o melancholii, nýbrž o nihilismu a pesimismu. V eseji z roku 1929 *Surrealismus. Poslední momentka evropské inteligence* (česky 1998) souhlasně cituje Pierra Navilla, který požaduje „organizování pesimismu“. Konkrétněji to znamená: „Pesimismus na celé čáře. Skrз naskrз. Nedůvěra v osud literatury, nedůvěra v osud svobody, nedůvěra v osud evropského lidství, především však nedůvěra, nedůvěra a nedůvěra v každé dorozumění: mezi třídami, mezi národy, mezi jednotlivci.“ Takto pojaté surrealistické hnutí bylo pro Benjaminu slibnou alternativou k umělecké linii vedoucí od „aktivismu“ přes expresionismus k „nové věcnosti“ a výše zmíněnému Kästnerovi. Rozdíl by měl být zřejmý: zatímco levicová melancholie se ve své trudnomyslnosti moralistně rozhořčuje nad nepravostmi světa, aniž by toto roztrp-

dobrého jednání obrací k „marnivému poklidu“, apatii. V této souvislosti stojí za zmínku, že kontemplativní pohled melancholika, zdánlivě věrný věcem, se dle Benjaminu nakonec ukazuje jako „naprosto subjektivní hlubokomyslnost“, jako soustředěnost melancholického subjektu v sobě samém, která je vlastně necitlivá vůči vnějšku. Jistě, melancholický pohled je alespoň zprvu schopen citu a dojetí, toto pohnutí se však postupně dojíká spíše nad sebou samým. Jak to Benjamin vyjádřil na počátku dvacátých let v dlouhé studii *Goethova Spříznění volbou* (1925, česky 2009): dojetí je „protikladem jasnosti“ a „pouze zdánlivým usmířením“. A stejně tak melancholie se fakticky utápí v soustřednosti a namísto péče o vnější svět nakonec pečuje jen o svou ryzost.

Duchapřítomnost

Některým čtenářům snad může připadat melancholický Benjaminův nejslavnější text *O pojmu dějin* (známý též pod názvem *Dějinně-filosofické teze*; 1942, česky 1979), který napsal nedlouho před svou tragickou smrtí na francouzsko-španělské hranici v roce 1940. Ladění této stati i to, k čemu vyzývá, je však opakem melancholie. Svědčí o tom již sedmá teze, v níž Benjamin kritizuje postup klasického (pozitivistického) historika, jenž se snaží „vcítit“ do minulosti, a jeho přístup tak „spočívá ve vlažnosti srdce, v *acedia*, která kleká na mysl, má-li se zmocnit pravého historického obrazu“. Historik tohoto typu je rezignovaný, jeho zájem o minulé je takřka antikvářský. Naopak historik, jak si jej představuje Benjamin, je prostoupen vědomím, že „existuje tajná úmluva mezi minulými pokoleními a pokolením naším“, že jsme „byli na zemi očekávání“ a že „nám byla dána do vínku *slabá* mesiánská síla, na niž minulost vznáší nárok“. Zatímco klasický historik je melancholicky chladný, „historický materialista“ vychází z přesvědčení, že Benjamin formuluje ve svých *Pasážích* (1982, česky nekompletní 2011), že „naš život je sval dostatečně silný na to, aby kontrahoval celý historický čas“. I tato fyziologická metafora snad ukazuje dostatečně zřetelně, že přístup ke světu, který Benjamin prosazuje, je možná svým způsobem pesimistický, ale rozhodně se nenechává ovládnout černou žlučí.

Naděje

Podle *Původu německé truchlohry* je melancholický člověk věrný neživým věcem, odvrácenou stranou této věrnosti je však nevěrnost vůči lidskému světu (v kontextu barokních truchloher sklon hlavního hrdiny dopouštět se zrad). Melancholická blízkost věcem se tak odhaluje jako propadnutí mytickým, osudovým silám: „beznadějná věrnost stvořenému světu“ neumožňuje skutečně lidská – a nadějná – rozhodnutí, která se „smějí provinít proti věrnosti“, protože v nich „vládnou vyšší zákony“. Stať *O pojmu dějin* zdůrazňuje právě lidské rozhodování založené na duchapřítomnosti, která je pozorná vůči přítomnému, a zároveň se snaží zachránit minulé. Bylo by krásné, kdyby Benjaminovy myšlenky ztratily alespoň něco ze své naléhavosti, a bylo by ještě krásnější, kdyby v nás nevyvolávaly jen dojetí a melancholii. Lidé se však nezměnili. Proto platí v roce 2022 stejně jako v roce 1940: „Údiv nad tím, že to, co prožíváme, je ve dvacátém století „stále ještě“ možné, není údiv filosofický. Nestojí na počátku poznání, ledaže by to bylo poznání, že nelze udržet představu o dějinách, již je vyvolán.“ Autor je filosof a překladatel.

Bylo by krásné, kdyby Benjaminovy myšlenky ztratily alespoň něco ze své naléhavosti. Ilustrace Alexey Klyuykov

řadu textů, v nichž Benjamin tuto otázku řeší – a odpovídá jasným ne. I když byl možná kosmicky predisponován k melancholii, zcela jistě se tomuto předurčení nechtěl vydat a oddat, a to především proto, že melancholie brání jednání: zádumčivý člověk je neschopný rozhodnutí a činu. Proti melancholii jakožto síle působící ve společenském prostoru Benjamin ostře vystoupil v zaujaté kritice spisovatele Ericha Kästnera, která vyšla v roce 1931 pod názvem *Levicová melancholie*. Tato forma trudnomyslnosti není způsobena Saturnem ani černou žlučí: je netvůrčí reakcí na společenskou situaci. Benjamin řadí Kästnera mezi maloburžoazní autory, kteří jsou nespokojeni se stavem světa, své znechucení však vyjadřují rutinní ironií, která nečiní zadost skutečnosti a podceňuje hlavní příčinu zla, již je velkoburžoazie. Kästner a jemu podobní autoři

čení přetvořila v politickou – či tvořivě básnickou – akci, surrealisté se snaží vystopovat a demonstrovat, „jak se bída, nejen sociální, ale i architektonická, bída interiéru, ztročené a ztročující věci obracejí v revoluční nihilismus“. I surrealisté jsou svým způsobem věcní, expresivně věci však dávají průchod zcela jiným, tedy právě surrealistickým způsobem. A v naší souvislosti je důležité, že jejich nepochoybně aktivistický přístup rozhodně nelze nazývat melancholickým: organizování pesimismu není dílem trudnomyslného, nýbrž revolučního ducha.

Acedia

V *Původu německé truchlohry* Benjamin spojil melancholii s jedním ze smrtelných hříchů, jímž je *acedia*, netečnost srdce. Člověk, který propadl tomuto hříchu, se namísto

Text vznikl v rámci projektu Technika jako médium lidské existence: benjaminovská techno-antropologie (CZ.02.2.69/0.0/0.0/20_079/0017680), podpořeného MŠMT z prostředků OP VVV.